

ALANYA AĞIZLARINDA ŞİMDİKİ ZAMAN EKİNİN VARYANTLARI

Nurettin DEMİR*

Bir güney Anadolu şehri olan Alanya'nın ağızlarında kullanılan yaygın şimdiki zaman ekleri, Türkçenin şimdiki zaman eklerini yenileme meyline uygun olarak zarf-fiil eki + yardımcı fiil + geniş zaman ekinin kaynaşması neticesinde ortaya çıkmıştır. Eklerin uzun ve böylece ilk varyantları *-iyorur* ve *-ayörür* şeklindedir. Bunlar aşağı yukarı yazı dilindeki *-iyor* gibi kullanılırlar; ancak hem coğrafi dağılımları hem de yapıları fonetik gelişme seviyeleri açısından birbirlerinden ayrılırlar. Aşağıda, yapmış olduğumuz ses kayıtları ve gözlemlerimizden hareketle bu eklerin varyantlarını ele alacağız. Eğitim, ekin kullanıldığı durum, çevre, dile karşı tutum vs. gibi, varyant seçiminde belli bir rol oynayan hususlar bu çerçevede detaylı olarak ele alınmayacak. Sözü edilecek şimdiki zaman eklerinden sonra kullanılan şahıs eklerinin de değişken olması yüzünden, örneklerimizi açıklığa kavuşturmak için seçilen örnekler çoklukla, bugün ayrı bir eki olmayan üçüncü teklik şahısla olacaktır.

Şimdiye kadarki araştırmalarımın neticelerine göre bugünkü şehir ağzının ortaya çıkmasında kuzeyde kalan ağızlar daha önemli bir rol oynamışlardır. Bu yüzden söz konusu bölge ile Alanya şehir ağzı arasında, bölgedeki diğer köylerin ağızlarına göre daha büyük bir benzerlik görülmektedir. Bu gün doğuda kalan köyler de şehirle yoğun bir ilişki içindedir. Ancak hem bu köylerin hem de şehir ağzının, değişmelerde öteki ağızda var olan özellikler yerine standart dili veya daha geniş bir bölgede kullanılan varyantları esas almaları yüzünden birbirlerine dikkate değer bir etkide bulunmadığını görüyoruz.

Varyant araştırmalarının durumu

Standart Türkçenin gramerleri daha çok kural koyucu bir yapıya sahiptirler ve bu yüzden ideal standarttan sapmalara pek yer vermezler. Konuşulan Türkçe ise dil araştırmalarında henüz İlyık olduğu dikkati görmüyor. Günümüz Türkçesindeki değişmeler, meyiller veya oldukça genç olan yazı dilinden sapmalarla ilgili münferit çalışmalar da iyi gözlemler durumundadır ve dildeki varyantlarla ilgili sistematik bir araştırmanın yerini tutmaktan uzaktır. Büyük şehirlerde veya msl. basın

* Yard. Doç. Dr., Doğu Akdeniz Üniversitesi.

yayında çok değişik sebeplerle kullanılan ağız biçimleri ise şaşırtıcı bir şekilde dilciler tarafından bile hakir görülüyor, düzeltilmesi gereken önemli hatalar olarak kabul ediliyorlar. Dikkatini aynı zamanda Türkçedeki varyantlara da yöneltebilecek bir Türk sosyolinguistiği veya şehir ağızları araştırmaları ise, son yıllardaki bazı kıpırdanmalara rağmen henüz gelişmemiştir.

Diğer taraftan, daha çok şehirdeki dil karmaşasından kaçarak kırsal kesime yönelen geleneksel ağız araştırmalarında, “temel ağızdan” sapmalar pek dikkate alınmaz. Buradaki genel meyil, şehir merkezlerinden malzeme kullanmaları durumunda da temel alınan, daha çok bölgenin yaşlıları tarafından kullanılan, “bozulmamış” veya “temiz” olarak görülen aslında biraz arkaik bir varyantı tasvir etmektedir.

Ağız araştırmaları için malzeme toplanırken bir bölgenin yaşlı, mümkün olduğunca köyünden bucağından uzun bir süre için ayrılmamış, okur yazarlığı olmayan kişiler kaynak kişi olarak seçilirler. Erkek konuşmacılarda askerlik, seferberlik gibi sebeplerle kısa bir süre için bölgeyi “zorunlu” olarak terk etme bunun istisnasını teşkil eder. Sağlam bir temeli dayanmıyor, empirik bir deneyle ispat edilmemiş olmakla beraber, kadınların erkeklere oranla yerel ağız daha iyi muhafaza ettikleri şeklinde bir kanaatten hareketle yaşlı kadınlar kaynak kişi olarak tercih edilirler. Ancak bu şekilde malzeme derlemek toplumsal yapı yüzünden özellikle erkek araştırmacılar için pek de kolay görünmüyor. Her dil topluluğunda kolayca gözlenebilen varyantlar, Türkçe ağız araştırmalarında henüz yeterince değerlendirilmemiştir; ancak ağız konuştuğu varsayılan insanların da dilin başka bölgelere has varyantların veya standart varyantını konuşabildiklerine dair gözlemler de oldukça eskiye gider. Giese bu konuda daha yüz yılımızın başında şunları yazar: “Ama aynı anlatıcıdan alınmış parçalarda da telaffuzda çok ileri bir farklılık dikkat çeker. Ünlü uyumu gâh görülür gâh görülmez, genel olarak geniz ñ’si söylenir, ama her zaman değil; aynı ünsüz kelime sonunda bazan tonlu bazan tonsuzdur vs. Bu farklılık kayıtlardaki düzensizlikten kaynaklanmaz, tesine titiz bir şekilde gözlenmiştir. /.../ Tam da insanları başkalarının diyaleklerine uyum sağlama yeteneği şaşırtıcıdır” (1908, 9). Aynı araştırmacı Konya’da yapmış olduğu araştırma gezisi sırasında iki kardeşle köylüleri gözler. İlk söz edilenler Giese ile konuşurken okur yazarların konuştuğu gibi o zamanki İstanbul Türkçesinden farklı olmayan bir varyant kullanırlar; buna karşılık köylülerle yerli ağızla konuşurlar. Aynı şekilde kısa bir süre sonra köylüler yazarın da yer aldığı konuşmaya, konuşmalarını onunlike oldukça başarılı bir şekilde uydurmaya çalışarak katılırlar. Giese bunun bütün Anadolu ağızlarının ortak bir hususiyeti midir yoksa dış tesire daha az uğramış bölgelerin konuşmaları kendi içersinde daha fazla bir bütünlük mü gösterdiğinin tespitinin ilgi çekici olacağını belirtir (1907, 9). Giese’nın arzusu bu güne kadar yerine getirilmemiş olmakla beraber, çok daha sonra yazılmış ağız monoğraflerinde de benzer ifadelerle karşılaşırız. En iyi ağız monoğraflerinden birisine imza atmış olan

Gemalmaz, msl. Erzurum ağzıyla ilgili araştırmaları sırasında benzer bir gözlemde bulunur. Kaynak kişileri seçerken gösterdiği bütün titizliğe rağmen bunların tabii konuşmayı bırakıp şehirlilerin, aydınların diline özendiğini fark eder (1978, 2). Bu durumun önüne geçerek sağlam malzeme elde etmek için ağız araştırmacıları bazı stratejiler geliştirmişlerdir. Başka çalışmalarımızda bu ve benzer konuları geniş olarak ele aldığımız için burada üzerinde durmak istemiyoruz. Ama monoğraflerin girişlerinde kısaca sözü edilip geçilen bu durumun, şimdiye kadar olduğundan fazla dikkati hakkettiğine işaret etmeden de geçmeyelim.

-iyorur ve varyantları

Ünlü uyumuna bağlı olarak Alanya'nın kuzeyi ve batısında kalan köylerle Alanya şehir ağzında yaygın olarak kullanılan şimdiki zaman ekinin temel şekli ünsüzle biten fiilerden sonra yazı dilinde de olduğu gibi birinci hecesinde düzlük yuvarlaklık uyumuna bağlı olarak /i, i, u, ü/ ünlülerinden birine, ikinci hecesinde ise yuvarlak, geniş bir arka damak ünlüsüne, bir /o/ ünlüsüne sahiptir. Aslen yardımcı fiile ait olan /r/ ve /u/ ile aslen geniş zaman ekine ait /r/ sesleri, geride hiçbir iz bırakmadan düşebilir. Burada önce gelen sesin düşmesi daha sonra gelenlerin düşmüş olmasını gerektirir. Böylece -i yorı-r şeklinde bir birleşik fiilde; zarfii eki, yardımcı fiil ve geniş zaman ekinin anlamca kaynaşması sonucu ortaya çıkmış bu şimdiki zaman eki, söz konusu bölgede ünsüzlerden sonra *-iyorur*, *-iyoru*, *-iyor*, *-iyo* şeklinde gerçekleşebilir.

(1) Pambur geliyorur

(2) Çocuq qoşa qoşa geliyoru buraya

(3) Bana adam gibi geliyor bö.le.

(4) Eñ soñ Döruya geldim Bi adam akı şapgalı çömüşmiş, orda oturuyo, şeyiñ, duvarıñ dibinde Eşek gulağların dıkdı, eşek gitmiyor

Ünlüyle biten fiilerden sonra ekin birinci sesi dışındaki seslerde bir değişiklik olmaz. Fiilin sonunda yer alan ünlü ile ekin başındaki ünlünün bu arada kaynaştırıcı -y- sesi de dahil olmak üzere kaynaşması neticesinde, yani -ÜyÜ- > Ü: şeklindeki bir gelişme neticesinde ilk aşamada fiilin sonundaki uzun ünlü ile aynı olan bir uzun ünlü ortaya çıkar.

(5) Bilme yoru.

(6) Tanı yoru

(7) Alanya lı sesi dè yo

Kaynaşma daha da ileriye giderek bu uzun ünlünün kısalması neticesini doğurabilir. Bu yolla ortaya çıkan kısa ünlü ise, yazı dilinde de olduğu gibi dar bir ünlüdür.

(8) Bı ta burda dıyo - köy genşli. adına hita b ediyoruz size dıyo ültümatomda - köy genşli.niñ habarı olmadan balıç avlarsañız diyor, sizi harab ederiz dèyöller, arabayı marabayı perişan ederiz

Sadece seyrek olarak de- fiilinden sonra, kısalma neticesi ortaya çıkan ünlü, fiilin sonundaki ünlü ile aynıdır; ek bu durumda sadece *-yor* şeklindedir.

(9) Biz ona dillenme deyörüz.

-ayörür'ün varyatları

Alanya'nın doğusunda kalan bazı köylerdeki temel varyant, birinci hecede düz-geniş bir ünlüye sahiptir. İkinci hecede geniş yuvarlak bir ön damak ülsü olan /ö/ bulunur. Bunu takip eden ve yardımcı fiilin köküne dahil olan /r/ sesi korunur. Buna karşılık üçüncü hecedeki gene yardımcı fiile ait, dar-yuvarlak ön damak ünlüsü /ü/ ile aslen geniş zaman eki olan /r/ sesi düşebilir. Buna göre ekin varyantları *-ayörür/*, *-ayörül/*, *-ayör/* şeklindedir. Bunlar hem ünsüzle hem de ünlüyle biten fiillerden sonra kullanılabilir.

(10) Gağ bakalım, ıravıkların çarayörür.

(11) Bu de.yörü Köseye varayörü.

(12) Mesid a: tu:la véreyör, harç véreyör.

(13) Şimdi oquyub yazmadı:mızdan olmayayörü.

(14) Gèderke ü:deyörüüz de Topuzluda yéyeyörüüz.

Çok seyrek olarak görülen daha kısa bir de *-ayö* varyantı da vardır ve daha çok Türkçenin diğer varyantlarıyla sıkça karşılaşan insanların dilinde görülür.

Geniş ünlüyle biten bir fiilden sonra *-AyA-* şekinın kaynaşması sonucu bir */a:/* veya */e:/* şeklinde uzun ünlü ortaya çıkabilir.

(15) Dè:yörü de haddalama:yörüller.

(16) Adamı tanıma:yörüün.

(17) Söyle diñleyelim hele dè:yör. Gula:ñ bende olsun dè:yör, türküsünä baş-la:yör.

Bunlardan başka, Türkçenin diğer varyantlarıyla yoğun alış verişi olan erkek *-ayörür*-konuşanları, ünlüyle biten fiillerden sonra, ekin birinci hecesinin hiçbir izine rastlanmayan şekiller de kullanırlar. Bu durumda ek çoklukla *-yör*, seyrek olarak *-yörü*, çok nadir olarak da *-yörür* şeklinde kullanılır:

(18) Bâni o:lan tanıyör.

(19) Bilmeyörüün deyör.

Şimdiki zaman ekinin yukarıdaki varyantlarına şahıs ekleri getirilirken birinin veya ötekinin tercihi ayrı bir araştırma konusudur. Burada sadece üçüncü çokluk şahısta bölgemizde sadece *-ayörüllär* varyantının bulunduğuna işaret etmekle yetineceğiz.

(20) O çalışayörü, onnar ye:yörüllär.

(21) De:yörü dâ haddalama:yörüllär.

İlişki şekilleri

Bir ağzın değişkenlik derecesi hakkında konuşanları arasında belli bir anlaşma vardır. Bu derecenin dışına taşan sapmalar aynı ağız konuşan diğer kişiler tarafından fark edilir ve gerekirse düzeltilir. Ama bir dilin bölgesel varyantları tam bir izolasyon içerisinde değildirler. Bunlar komşu ağızlarla ilişkide oldukları gibi, genel olarak prestiji yüksek biçimlendirici, ağızlar üstü standart dilin de oranı değişebilen sürekli tesiri altındadırlar. Bu tesir kanaatimizce ağız kullanımından tamamen vazgeçilmesi neticesini doğurmayacak; ama değişimleri teşvik edecek, hızlandıracak ve zaman zaman çok göze batan ağız özelliklerinin ortadan kalkması ve ağızların standart dile yaklaşmasını ortaya koyacak şekilde yönlendirici bir rol oynayacaktır. Daha fazla prestije sahip standart bir dilin tesirindeki her hangi bir bölgenin ağızlarında olduğu gibi bu süreç Alanya ağızlarında da gözlenebilir. Böylece temel ağzın varyantları yanında ilişki neticesinde ortaya çıkmış varyantlar da kullanılmaktadır. Temel ağza has varyantlardan farklı olarak bunlar düzenli kullanılmazlar.

-iyorur-ağızlarında ilişki şekilleri

Türkiye Türkçesinin ağızlarında *-i yorur-* tasvir fiilinin kendinden sonraki geniş zaman ekini de bünyesine almasıyla ortaya çıkmış şimdiki zaman ekleri en uzun biçim olan *-iyorur* şeklinden mümkün olan en kısa biçim *-y'*e kadar uzanır. Alanya ağızlarında bu ek uzun *-iyorur*, *-iyoru* şekilleri temel varyant olarak görülmelidir. Ama bunların yerini yavaş yavaş daha kısa şekiller olan *-iyor* ve *-iyo* alıyor. Bu arada Türkçenin bölgeler üstü varyantının merkez ağzında kullanılan ek üzerindeki etkisini tespit, kökenlerinin aynı olması yüzünden zordur; ama birinci teklik şahsın gösterilmesinde bu tesiri gözlemek son derece kolaydır. Çünkü *-iyo* ekinden sonra 1. teklik şahsı göstermek için ağza has olan *-((y)u)n* değil, aksine düzenli olarak *-m* eki kullanılır. *-iyo* varyantı bugün standart konuşma dili için de tipiktir. Özellikle 3. şahısta ve arada ikinci şahısta artık hiç bir durumda ağız özelliği olarak görülmemekte, tam tersine standart konuşma dilinin bir özelliği olarak görülmektedir. Bu değişme standart dilin kullanıldığı veya kullanılması gereken çok değişik durumda da gözlenebilmektedir. Bu *-iyo* şeklinin konuşma dilinde artık “yanlış” kabul edilmediğini gösteriyor. Ağızlarda ise bu varyant, ağız standardının bir unsuru olarak birinci ve ikinci şahıslar ile de kullanılabilir.

Ünlüyle biten fiillerden sonraki *-ÛyÛ-* birliğinden ortaya çıkmış olan uzun, geniş ünlünün daralması standart Türkçenin tesirine bağlı görülebilir. Çünkü şehrin yaşlılarıyla Alanya’da doğmuş ama 1923 yılından bu yana Yunanistan’da yaşayan ve ilk defa 1985 yılında şehri ziyaret eden iki kişinin ve standart Türkçenin az tesirinde kalmış genç nesilden insanların çoklukla geniş ünlülü şekilleri kullandıkları gözlenmektedir. Ama geniş ünlünün daralması aynı zamanda, yayılmasını standart

Türkçenin destekleyip ve çabuklaştırdığı, ağzın kendi içersindeki bir değişme olarak görülebilir.

Diğer taraftan *-ayörür* varyantı seyrek de olsa Alanya şehir ağzında da görülür. Düzenli ve sık kullanılması, dediğimiz gibi, konuşanın doğuda kalan köylerden gelmiş olabileceğinin bir göstergesidir. Bu durumda söz konusu varyant konuşunun asıl ağzının bir unsuru olarak görülebilir. Ama *-iyorur* konuşanları *-iyö* ve *-iyöl* varyantlarını da kullanırlar ki bu *-iyorur* ağzlarının veya standart dilin tesiriyle ortaya çıkmıştır. Çünkü *-iyö* asıl *-iyörür* ağzı konuşanlarca kullanılmaz.

(22) Gapılara da bākci gomuş, gapanmıyörmüş gapıla.

(23) Ma.liyâyâ gidiyosuñ, alıyosuñ, hazır maqbuzu olur, parasını yatırıyösüñ, alıyösüñ

(24) Onnar gâzâr, gedik şe.dâmâ.yö

-ayörür-ağzlarında ilişki şekilleri

-ayörür ağzlarında etkileşme sonucu ortaya çıkmış şekillere gelince, önce *-iyorur* ağzlarının “tipik” varyantları durumundaki *-iyorur* ve *-iyoru* şekillerinin bu ağzlarda görülmediğini tespit ediyoruz. Gene *-iyorur* ağzlarında ünlüyle biten fiillerden sonra kullanılan *başla:yor, tanı:yor* örneklerindeki gibi büzülmüş şekillerin *-ayörür* ağzlarında kullanılmadığını saptıyoruz. Bu durum sosyal prestij bakımından birbirinden üstün olmayan ağzların birbirini pek etkilemediğinin bir işaretidir. Çünkü değişik sebeplerle standart Türkçeye ve Türkçenin öteki varyantlarıyla daha sıkı bir ilişkisi olan erkek konuşucularda ünlüyle biten fiillerden sonra olduğu gibi ünsüzle bitenlerden sonra da kısa varyantları, dikkatli konuşmalarda *-iyor*, daha az dikkatli konuşmalarda ise *-iyö* şekillerini buluruz. Bunun komşu ağzların veya Alanya şehir ağzının tesirinden kaynaklanmadığı, tam aksine standart Türkçenin bir tesiri olduğu kullanılan şahıs eklerinden de anlaşılır.

(25) Burda bi işim oluyor za:ten. Acab êrken varabilir miyin diye onu düşünüyom Bir sentîñ aqrabanîñ yanna varılmıyor. İsdeyerek olmuyor bu ya:ni, mecburiyet garşısında oluyor.

(26) Yaniña gelemiyorum amma çocuqlardan soruyorum.

(27) Ben onu tanıyıyom.

(28) Köyün ortasında bi ırmag akıyo.

Standart Türkçenin tesiriyle kısmen ağız, kısmen de standart dil özelliklerine rastlanan başka varyantlarla da karşılaşırız. 3. çokluk şahısta */-iyörüllür/*, diğer şahıslarda ise */-iyör/* şeklinde olan bu şekillerin özelliği, ekin, asıl ağız varyantında geniş olan baştaki ünlüsünün daralmasıdır. Birinci ve ikinci şahısları göstermeye yarayan eklerde ağız şekli ile standart Türkçeye has şekil arasında bir kararsızlık görülür, oysa */-ayörür/*, */-ayörül/*, */-ayör/* varyantlarından sonra böyle bir durum söz konusu değildir.

(29) Ben sa:de alaca:m gız evde duruyör, onu biliyörün.

- (30) Do.rudan do:ruya zehir atıyörüller halal mallarının içine.
 (31) Bobuş aldı:nda gızıyörüller.
 (32) Gorgman gayrı, gorgmuyörüm gayrı.

KAYNAKÇA

- AKSAN, Dogan 1995. "Kentleşme ve dile yansıması." *Dilbilim Araştırmaları* 1995, 10-14.
- DEMİR, Nurettin 1992. "Zur Verwendung der Hilfsverbverbindung -ip dur- in einem anatolischen Dialekt." *Altaic religious beliefs and practices. Proceedings of the 33rd meeting of the Permanent International Altaistic Conference.* Budapest, June 24-29, 1990, 89-95. [Yay.:] G. Bethlenfalvy vd. Budapest.
- DEMİR, Nurettin 1993. *Postverbien im Türkeitürkischen. Unter besonderer Berücksichtigung eines südanatolischen Dorfdialekts.* (Turcologica, 17.) Wiesbaden.
- DEMİR, Nurettin 1995. "Alanya ağızlarında şimdi'nin varyantları." *TDAY-Belle-ten* 1995, 99-114.
- DEMİR, Nurettin 1996. "Einige Merkmale yörükischer Dialekte. *Symbolae Turcologicae - Studies in Honour of Lars Johanson on his Sixtieth Birthday* 8 March 1996, 61-70. [Yay.:] çrpüd Berta, Bernt Brendemoen and Claus Schönig. (Series: Swedish Research Institute in Istanbul. Transactions. vol, 6.) Uppsala.
- DEMİR, Nurettin 1997. "Ağız araştırmalarında metin derleme." *Ağız araştırmaları bilgi şöleni.* 9 Mayıs 1997, TDK, Ankara. [Baskıda.]
- DEMİR, Nurettin 1998. "Ağız araştırmalarında kaynak kişi meselesi." *Dursun Yıldırım Armağanı*, 171-180. [Yay.:] Metin Özarslan / Özkul Çobanoğlu. Ankara.
- GEMALMAZ, Efrasiyab 1978. *Erzurum İli Ağızları.* Ankara.
- GIESE, Friedrich 1907. *Materialien zur Kenntnis des anatolischen Türkisch. Teil I. Erzählungen und Lieder aus dem Vilayet Konjah.* Halle.
- GÜNAY, Turgut 1978. *Rize ili ağızları (İnceleme, metinler, sözlük).* Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer 1988. *Kütahya ve yöresi ağızları. İnceleme, metinler, sözlük.* Ankara.
- İMER, Kamile 1995a. "Kentleşme ve Türkçe." *Dilbilim Araştırmaları* 1995, 15-19.

- İMER, Kamile 1995b. "Toplumsal süreçlerin dile yansımaları." *Dilbilim Araştırmaları* 1995, 24-38.
- KOCAMAN, Ahmet 1995. "Kentleşme ve dil." *Dilbilim Araştırmaları* 1995, 20-22.
- KONYALI, İ. Hakkı 1946. *Alanya (Aliyye)*. İstanbul.
- KORKMAZ, Zeynep 1995. "Anadolu ağızlarının etnik yapı ile ilişkisi sorunu". *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*. İkinci Cilt. S. 179-187. (TDK Yayınları: 269.)
- ÖZÇELİK, Sadettin 1997. *Urfa Merkez Ağzı*. İnceleme, Metinler, Sözlük. Ankara. (Türk Dil Kurumu Yayınları: 666.)
- TEKİN, Talat 1995. "Kentleşme ve Türkçe." *Dilbilim Araştırmaları* 1995, 6-10.